

Zengezur koridoru: Küresel boyutta sonuçlar doğurabilecek bölgesel girişim

Giriş

Ermenistan'ın artan saldırıları sonrasında Azerbaycan'ın Ermenistan'ı barışa zorlamak ve BM Güvenlik Konseyinin ilgili (822, 853, 874 ve 884 sayılı) kararlarını uygulamak üzere 27 Eylül 2020'de başlattığı karşı operasyonlar 10 Kasım 2020'de imzalanan üçlü bildiriyle son bulmuştur. 44 günlük savaş sadece Azerbaycan toprakları üzerindeki Ermenistan işgalinin sona ermesiyle sonuçlanmamış, farklı alanlarda ortaya fırsatlar da çıkmıştır. Bunlardan birisi de Zengezur koridorudur.

Her ne kadar bazı güçler haksız olarak farklı anlamlar yüklemeye çalışsalar da Azerbaycan açısından Zengezur koridoruna ilişkin beklentiler tamamen uluslararası hukuka uygun bir biçimde atılacak adımlarda oluşmaktadır. Bunlar öncelikle bölgede ulaştırma altyapısının canlandırılması ve geliştirilmesi, Zengezur koridorunun Güney Kafkasya'nın barış ve işbirliği bölgesine dönüşmesinin sembollerinden birisi olması ve tabii ki, 20. yüzyıl boyunca tarihi yurtlarından zorla çıkarılan Azerbaycan Türklerinin topraklarına geri dönmelerinin sağlanmasıdır.

Bu çalışmada Zengezur'a ilişkin tarihi bilgiler ışığında koridorun önemi, sağlayacağı fırsatlar ve olası riskler değerlendirilecektir.

Zengezurun tarihi

Tarihi Türk yurdu olan Zengezur 20. yüzyılın başlarında Kafkasya'da ve Doğu Anadolu'da yaşanan karmaşadan olumsuz anlamda nasibini almıştır. Hem 1905-1906 yıllarında, hem de

1918-1920 yıllarında Taşnaksütyun ve diğer Ermeni örgütleri bu bölgede yoğun olarak yaşamakta olan Azerbaycan Türklerine yönelik saldırılar gerçekleştirmiştir. Bolşevik Rusyası'nın Azerbaycan'ı ve genel olarak Kafkasya'yı işgal etmesi, kontrolü altına alması, burada sosyalist yönetimler oluşturması Ermenistan Azerbaycan'ın diğer bazı bölgeleriyle beraber Zengezur bölgesine üzerinde de talepte bulunmuştur. Azerbaycan'da yeni kurulan sosyalist yönetim ilk aşamada buna tepki göstermiştir. Fakat daha sonra Moskova yönetiminin planları doğrultusunda Zengezur aşamalı olarak Ermenistan'a verilmiştir. Arşiv kaynaklarına göz atacak olursak, Azerbaycan SSC Tarım Halk Komiserliği'nin 22 Ekim 1922 tarihli raporunda şu bilgiler verilmekteydi: "Azerbaycan SSC'nin toplam yüzölçümü 7 989 105 desyatindi. Belirtilen toplam alandan, Gazah kazasından Ermenistan'a 379 984 desyatın, eski Zengezur kazasından Ermenistan'a 405 000 desyatın toprak verilmiştir."

Tarım Halk Komiserliği Toprak İdaresi'nin 1920-1923 yıllarına ilişkin raporunda şöyle denilmiştir: "Daha önce Azerbaycan SSC'ye bağlı Zengezur, Cavanşir ve Gazah kazaları sınırları içerisinde bulunan 150 000 desyatınlik meraların bir bölümü Ermenistan'a verilmekle iki cumhuriyet arasındaki tartışmalı bölgeye dahil edilmiştir, bu nedenle bu meraların gerçek sahipleri olan Azerbaycanlı çobanlar göç sırasında sıkıntılar yaşamaktadırlar."

18 Şubat 1929'da tarihi Azerbaycan bölgesi Zengezur'un son bölümü olan İran sınırına uzanan güney kısmı da Ermenistan'a verildi. Böylece Azerbaycan SSC'nin diğer bölgeleriyle Nahçıvan bölgesi arasındaki kara bağlantısı tamamen kopmuş, böylece Bakü ile Türkiye arasında doğrudan kara bağlantısı da kaybolmuştur. Transkafkasya Merkez Yürütme Kurulu'nun 18 Şubat 1929 tarihli kararıyla aşağı Karabağ'ın bazı köylerinin, Azerbaycan SSC'ye bağlı Cebrayıl kazasının Nüvedi, Eynadzor, Tugut köylerinin, Ordubad kazasına bağlı Kerkivan köyünün ve Kilid köyünün bir bölümünün Ermenistan'a verilmesinden sonra Azerbaycanlı nüfusa sahip "yeni Ermeni" topraklarında yapay şekilde o döneme kadar

mevcut olmamış Ermenistan SSC'ye bağlı Megri kazası oluşturulmuştur.

Sovyet dönemindeki zorunlu göçlere rağmen tarihi Zengezur bölgesinde Azerbaycan Türkleri yaşamaya devam etmiş, 1987 yılı sonlarından itibaren onlar da baskı, şiddet ve katliamlar yoluyla Ermenistan'ı terketmeye zorlanmıştır. En son Ağustos 1991'de bu bölgedeki son Azerbaycan köyü olan Nüvedi köyünün halkı tarihi yurtlarını terketmiştir. Bundan sonra toprakları sürekli işgale uğrayan Azerbaycan için Zengezur sadece olarak Nahçıvan ile Azerbaycan'ın anakarası arasına girmiş bir "hançer" olarak anılmıştır.

44 günlük savaş ve değişen jeopolitik dengeler

Azerbaycan topraklarının Ermenistan işgalinden kurtarılmasıyla sonuçlanan 44 günlük savaşı sona erdiren 10 Kasım 2020 tarihli Üçlü Bildiri aynı zamanda bölgesel ve küresel işbirliği için yeni fırsatlar da ortaya çıkarmıştır. Savaşın durmasının ardından Türkiye ve Azerbaycan tarafından teklif edilen, Güney Kafkasya ve komşularını kapsayan "3+3" (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan + Türkiye, İran, Rusya) modeli bölgeyi işbirliği, refah ve istikrar coğrafyasına dönüştürmeyi hedeflemektedir. Zengezur koridoruan da bu çerçevede bakılması gerekiyor.

Aslında Zengezur koridorunun canlandırılmasına ilişkin ilk açıklama daha savaşın başlarında 4 Ekim 2020 tarihinde MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli tarafından yapılmıştı. Bahçeli açıklamasında Nahçıvan ile Azerbaycan'ın geri kalan kısmı arasındaki kara bağlantısının sağlanarak tarihi hatanın düzeltilmesi gerektiğine vurgu yapmış, bunu "tarihi zorunluluk, çok acil bir ihtiyaç, deyim yerindeyse hayat memmat konusu" olarak tanımlamıştı.

10 Kasım 2020 tarihinde Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya arasında imzalanan Ortak Bildirinin 9. maddesi bölgedeki tüm ulaştırma koridorlarının canlandırılmasını, özellikle de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile Azerbaycan'ın diğer

bölgelerini birləşdirən karayolu və demiryolu bağlantısının sağlanmasını tənzimləyincə gündəmə gələn konulardan birisi də Zəngəzur koridoru oldu. Hatırlanacağı üzərə 9. maddə şu şəkildəydi: “Bölgədəki bütün iktisadi və nəqliyyat bağlantıları yenidən canlandırılacaqdır. Ermənistan Cümhuriyyəti yurddaşların, araçların və malların hər iki yöndə sərbəst şəkildə hərəkət etmələrinə olanak sağlamaq amacıyla Azərbaycan Cümhuriyyətinin batı bölgəsiylə Naxçıvan Özerk Cümhuriyyəti arasında nəqliyyat bağlantısının təhlükəsizliyini qətiyyətli edir. Nəqliyyat bağlantısının idarəetməsi Rusiya Federasiyası Federal Təhlükəsizlik Xidmətinə (Rus istihbaratına) bağlı Sınır Mühafizə Xidməti tərəfindən icra ediləcəkdir. Tərəflərin ortaq qərarıyla Naxçıvan Özerk Cümhuriyyəti ilə Azərbaycan'ın batı bölgələri arasında bağlantıyı sağlamaq üzərə yeni nəqliyyat infrastrukturasının inşası icra ediləcəkdir.

Hər nə qədər Ermənistan rəsmiləri 9. maddəyi fərqli şəkildə şərh etməyə çalışsalar da liderlər arasında 11 Ocak 2021'də Moskova'da icra edilən görüşmə Azərbaycan tərəfinin yanaşmasını təsdiqləmişdir. 11 Ocak 2021'də imzalanan üçlü bildiriylə ortaq bir çalışma qrupu təşkilatması qərarlaşdırılmış, bildirinin 2. və 4. maddələrində bu çalışma qrupunun bölgədə Azərbaycan və Ermənistan üzərindən gələn (bu arada eyni zamanda bu iki ölkəni birləşdirən) bütün nəqliyyat infrastrukturasının canlandırılması konularını əhatə edən görüşmələri lazımdır ifadə edilmişdir. Ermənistan'da müqavimətin bir hissəsinin və bəzi rəsmilərin pəssimist tavrına rəğmənsənərki mərhələdə bütün tərəflərin etdikləri açıqlamalar və atılan somut addımlar diqqətə alındığında Zəngəzur koridorunun icra edilməsi yönündə güclü bir iradənin ortada olduğu aşikardır.

Azərbaycan'ın və Türkiyə'nin Zəngəzur koridoruna yanaşması

Azərbaycan Dövlət Başkanı İlham Aliyev savaşınsənərki 10 Aralık 2020'də Bakü'də icra edilən askəri gəçit törenində etdiyi konuşmada Zəngəzur, Gökçə və Erivan'ın Azərbaycan'ın tarixi toprakları olduğunu, Ermənistan idarəetməsinin yüzbinlərcə soydaşımızı

bu topraklardan zorla çıkardığını ifade etmiştir. Sonraki konuşmalarında İlham Aliyev sürekli olarak Zengezur koridorunun mutlaka açılacağını, Azerbaycan Türklerinin de bir gün tarihi yurtlarına dönmeleri gerektiğini vurgulamıştır.

Azerbaycan'ın Zengezur koridoruna ilişkin yaklaşımında bu hususlar dikkati daha çok çekmektedir:

- Azerbaycan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile Azerbaycan'ın batı bölgeleri arasında bağlantının mümkün kadar kısa sürede sağlanmasına büyük önem veriyor;
- Azerbaycan Zengezur koridorunu aynı zamanda ilk aşamada tarihi topraklardan geçmek, ikinci aşamada Azerbaycan Türklerinin tarihi yurtlarına dönüşünü sağlayacak bir süreç olarak değerlendirmek istiyor;
- Azerbaycan mümkün kadar Ermenistan'a yönelik toprak iddialarından uzak durmaya çalışıyor, Zengezur koridoruna yönelik çabaların toprak kazanımı amacı gütmeyeceğini ifade ediyor;
- Fakat Devlet Başkanı İlham Aliyev'in Rus Natsionalnaya Oborona dergisinde 24 Eylül 2021 tarihinde yayınlanan röportajında da ifade edildiği üzere Ermenistan Azerbaycan'a yönelik toprak iddialarını ısrarla devam ettirir ise, tarihi, manevi açıdan buna daha çok hakkı olan Azerbaycan'ın da Ermenistan'a yönelik toprak iddialarından geri durması zor olacaktır.

Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan da Zengezur koridorunun büyük öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır. Cumhurbaşkanı Erdoğan Zengezur koridorunun bir yandan bölgeye "tarifi mümkün olmayan" ciddi bir rahatlık ve zenginlik getireceğini, öte yandan bu koridorun da bir parçası olacağı demir yoluyla Ermenistan'ın da kolayca

Moskova'ya ve dünyaya ulaşabileceğini, böylece kendi kendilerine uyguladıkları ablukadan kurtulabileceklerini ifade etmektedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan Zengezur koridorunun açılmasını Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin geliştirilmesi sürecinin bir parçası olarak görüklerini de vurgulamaktadır. Bu, Türkiye'nin başından beri savunduğu normalleşmenin tüm bölgeyi kapsaması koşulunun da gerçekleşmesi anlamına gelmektedir.

Bu arada 15 Haziran 2021 tarihinde Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev ve Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından imzalanan Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Müttefiklik İlişkileri Hakkında Şuşa Beyannamesi Zengezur koridorunun isminin zikredildiği ilk uluslararası belge olmuştur. Belgede koridorun açılması hem Türkiye ile Azerbaycan arasındaki hem de genel olarak bölgesel işbirliği açıdan stratejik önemde değerlendirilmiştir.

Sonuç: Koridorun sağlayacakları

Yaklaşık 40 km uzunluğundaki Zengezur koridorunun ekonomik, siyasal, güvenlik, psikolojik ve diğer açılardan ciddi sonuçları olacaktır. Koridorun coğrafi anlamda Güney Kafkasya için de Türk dünyası için de bir az geniş çerçevede tarihi İpekyolu (Doğu-Batı ticareti) açısından da önemi büyüktür.

Zengezur koridoru Güney Kafkasya çerçevesinde, özellikle Azerbaycan ve Ermenistan açısından karşılıklı bağımlılığın artması, barış ortamının güçlendirilmesi, ortak refah alanlarının oluşturulması fırsatı sunmaktadır.

Zengezur koridoru Azerbaycan'ın Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile kara bağlantısını sağlamak için daha kısa yola sahip olması ve İran'a bağımlılıktan kurtulması anlamına gelmektedir. Bakü ile batı arasındaki uçak seferlerinin artık Ermenistan üzerinden gerçekleştiriliyor olması ilerlemenin ve kazancın sadece karayla sınırlı kalmayacağını da

göstərməkdədir.

Koridorun canlanması Azərbaycan Türklərinin Ermənistan'dan tərhi yurtlarına dönüşlərini psikioloji açıdan hər iki toplum için kolaylaşdırıcı rol oynayabilir. Genel olarak bölgesel barışın önündeki psikioloji engellerin (özellikle emperyalist emeller peşinde olan dış güçler tarafından oluşturulmuş ve sürekli olarak beslenen duyguların) zayıflamasına katkı sağlayabilir.

İstanbul ile (Hazar geçiqli olmak üzere) Türkistan'ın en doğusuna kadar direkt ulaşım bağlantısını sağlaması dolayısıyla koridoru zaman zaman "Turan koridoru" olarak da nitelendirenler de olmaktadır. Fakat ekonomik perspektiften bakılınca bu aynı zamanda Hazar'ın batı kıyısıyla İstanbul -Marmaray da dikkate alınınca- Pekin ile Londra arasında yeni bir bağlantı anlamına gelebilir. Dolayısıyla 10 Kasım Bildirisiyle birlikte bölgesel işbirliğinin küresel boyutta sonuçlar doğurabileceğine ilişkin umutlar da artmıştır. Bu koridor, Çin ile Avrupa arasındaki ticaretin daha hızlı ve daha güvenli bir biçimde gerçekleşmesi, dolayısıyla Türkiye'nin ve Türk dünyasının Çin, Orta Doğu ve Avrupa ülkeleri açısından stratejik konumunu güçlendirmesi bakımından önemli bir rol oynayabilir.

Koridorun canlanmasının Azərbaycan ile Türkiye arasında "köprü" rolünü üstlenen ve bundan kazançlı çıkan Gürcistan'ı rahatsız etme ihtimali bulunsa da geniş kapsamlı bir bölgesel barış ve işbirliği ortamının oluşturulmasından bu ülke de kazançlı çıkacaktır. Ayrıca Gürcistan üzerinden gerçekleştirilmiş olan Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı gibi projeler yakın ve orta vadede bu ülkeye katkı sunmaya devam edecektir. Öte yandan az da olsa Zengezur koridorunun gerçekleşmeden, sadece Gürcistan'ın rahatlığını artırarak bu ülkeyi farklı eğilimlere yöneltmesi ihtimali de mevcuttur.

Koridordan en çox rahatsız olduğu görüntüsünə sahip olan ülke İran'dır. İran bu rahatsızlığını "sınırların değişme" (Zengezur'un Azerbaycan'a geri verilmesi) ihtimaline dayandırmaya çalışsa rahatsızlığının asıl kaynağının 44 günlük savaşın sonuçları, Türkiye'nin bölgede güçlenmesi, kendisinin sürecin neredeyse tamamen dışında kalması olduğu açıktır.

Şu ana kadarki verilerden yola çıkarak Zengezur koridorunun bir sınır değişikliği projesi değil, bölgesel barışı ve işbirliği ortamını güçlendirecek bir ulaştırma projesi olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu projenin gerçekleştirilmesi, önemli ölçüde Rusya'nın kontrolü altında olması, Ermeni toplumundaki Türk karşıtlığı, bazı dış güçlerin olumsuz tavırları ve diğer bazı nedenlerden dolayı çok kolay olmayabilir. Fakat gerçekleştirildiği takdirde sadece Azerbaycanla Ermenistan, ya da Azerbaycan, Ermenistan, Türkiye, Rusya dörtlüsü, hatta sadece Türk dünyası da değil, Doğu-Batı ticaretinin neredeyse tüm katılımcıları kazançlı çıkacaktır.

Kaynak: <https://kriterdergi.com/yazar/araz-aslanli/zengezur-koridoru-zaferin-taclanmasi>